

Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Comparative Literature

Print ISSN: 2008-6512 Online ISSN: 2821-1006

Homepage: <https://jcl.uk.ac.ir>

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

Sa'di's Reception in England: An Explanation of His Presence through the Translations of Orientalists in the Eighteenth and Nineteenth Centuries *

Abolfazl Horri ¹

1. Assistant Professor, Department of English Language and Literature, Faculty of Literature and Languages, University of Arak, Iran. E-mail: horri2004tr@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received 30 October 2024 Received in revised form 6 December 2024 Accepted 20 December 2024 Published online 15 March 2025 Keywords: Orientalist Translations, Literary Polysystem, Cultural Exchange, Global humanism, Sa'di's Gulistan	Objective: This article examines and analyzes the context of the reception and presence of Sa'di in 18th-century England from the perspective of the translations by the Orientalists of the East India Company, demonstrating how these Orientalists contributed to the introduction of Sa'di and the acceptance of his works in English society. Methods: The analysis is primarily based on a descriptive-explanatory approach. Results: Sa'di and other Iranian poets, with the universal and human-centered characteristics of their works, were able to influence various periods of European history, particularly the Enlightenment and Romanticism. The article also highlights the role of Persophilia in the historical transformations of the West, emphasizing that the West used Persophilia as a tool to redefine its identity and transition from scholasticism to humanism. In this process, the translation of Persian works into Western languages played a crucial role in transmitting human-centered and non-Christian concepts Conclusions: The findings show that the global humanism inherent in the translated Persian works, particularly those of Sa'di, is a distinguishing feature, which sets Persian works apart from other literary works, especially English literature.

***Cite this article:** Horri, Abolfazl. (2025). "Sa'di's Reception in England: An Explanation of His Presence through the Translations of Orientalists in the Eighteenth and Nineteenth Centuries". *Journal of Comparative Literature*, 16 (31), 89-106 . <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.24190.3784>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2025.24190.3784>

Abstract

1. Introduction

The presence of authors from one language and culture within another is one of the most intriguing and complex areas of comparative literature, manifesting in various ways. Among these methods, translation serves as a key tool that facilitates interaction and mutual influence between cultures. Direct and indirect translation techniques are among the most significant means through which authors establish their presence in other cultures.

Sa'di, one of the earliest Persian poets, was introduced to European countries at an early stage through his works. Although it is said that Sa'di never traveled to European countries during his lifetime, his writings extensively reached these cultures through numerous translations into European languages. This article specifically examines Sa'di's presence in England during the second half of the 18th century and the first half of the 19th century, with a particular focus on the translations produced by the Orientalists of the East India Company.

These Orientalists, primarily stationed in India, sought to learn and translate Persian works, especially those of Sa'di, as a means to delve into the culture and lives of Indians, thereby solidifying their presence in these lands. This study aims to descriptively and explanatorily explore the grounds for Sa'di's presence in neoclassical England. The objective is to demonstrate how the Orientalists of the East India Company facilitated Sa'di's acceptance into English society and how these translations contributed to the broader cultural and literary presence of Persian literature in the West.

2. Methodology

This study adopts a qualitative-explanatory approach, analyzing available library documents and records, with the aim of examining and explaining Sa'di's role in extending his cultural influence in 18th and 19th century England. The article focuses on two specific issues:

1. The process of Sa'di's acceptance by Western society, particularly in England.
2. The reasons why Sa'di has been recognized as a cultural symbol throughout European history.

To address these questions, the research selects its analytical data from among the most significant scholarly works on Sa'di studies, both within Iran and internationally, particularly those recognized in the fields of cultural studies and comparative literature.

3. Discussion

As noted, Sa'di, the 13th-century Persian poet, is a prominent figure recognized in both the Eastern and Western worlds. Broadly speaking, Sa'di has had two significant presences beyond his homeland. The first is his notable influence in India during the Mughal era, prior to the colonial domination of the British. The second pertains to Sa'di's role during the British colonial period, marked by the replacement of Persian with English as the dominant language.

On one hand, Persian language and literature—particularly Sa'di's works, exemplifying moral and didactic literature—aligned remarkably well with the principles and aesthetics of neoclassicism. This literary school, inspired by the works of ancient Greece and Rome, greatly influenced many writers of the period. These Western authors drew their aesthetic and artistic principles for creating and critiquing literature from classical models. Thus, when they recognized similar principles—such as harmony, proportion, brevity, clarity, and simplicity—in Persian works like *Gulistan* and *Bustan*, their interest in Persian literature grew. Sa'di's works appeared to embody the same ideals as those revered in Greek and Roman traditions.

However, this parallel was not solely due to aesthetic alignment. The more Western scholars examined Eastern works, the more they perceived their own cultural and historical connections to the East. They found traces of Iranian culture and language in their religious and historical texts. For instance, they observed references in biblical accounts to Cyrus the Great's liberation of the Jews in Babylon. Similarly, they discovered the significant role Persians played in Greek sources and the enduring presence of Persian influence in Western culture and history. This duality—Sa'di as both a

reflection of shared aesthetic values and a symbol of cultural interconnection—underscores his enduring appeal in both Eastern and Western traditions.

On the other hand, since Persian works were accessed by Orientalists through Indian culture, it is natural, as Yohannan (1985) explains, for Orientalists to select for translation those works that were more popular and widely circulated within Indian society. Consequently, they first translated Jami, who was a favored poet among Indians and held a higher status compared to Rumi and Nizami. Similarly, they preferred translating Attar's *Pandnama* (Book of Advice) over his mystical works. Finally, they prioritized translating Sa'di's *Gulistan* and *Bustan*, which are moral and didactic texts, rather than his *Ghazals*.

In essence, Orientalists tended to choose works for translation that resonated with the zeitgeist and spirit of their own era. Given that neoclassicism dominated the intellectual and cultural climate from the last quarter of the 18th century to the mid-19th century, prior to the rise of Romanticism, it is unsurprising that works like the *Gulistan*, *Bustan*, and *Shahnameh* aligned more closely with the tastes and sensibilities of the time. In contrast, works like Hafez's *Ghazals* or Khayyam's *Rubaiyat* did not enjoy the same level of attention during this period.

This explains why the *Gulistan* and *Bustan* were translated multiple times during this era, with some translations even undergoing several reprints. Interestingly, the prevailing spirit of harmony, decorum, moderation, and ethical orientation in this period influenced translators to adapt the *Gulistan* in ways that adhered to the norms and taboos of their time. For instance, English translators often chose to modify, tone down, or even omit certain taboo subjects and forbidden themes from the fifth chapter of the *Gulistan* to produce a more "refined" and "acceptable" version for their English-speaking audience.

From another perspective, while the spirit of the 18th century was heavily influenced by rationalism and reason, it is difficult to draw precise boundaries between this period, the preceding Age of Enlightenment, and the succeeding Romantic era. It is not feasible to definitively determine when the Enlightenment ended and the Age of Reason began, or when rationality gave way to emotion and sentiment. Moreover, categorizing authors rigidly within the frameworks of literary schools and movements is neither practical nor scholarly.

In this context, a poet like Sa'di, due to the universal qualities evident in his works, maintains relevance across various eras. He is recognized during the Enlightenment for his intellectual depth, celebrated in the Age of Reason for his rational and moral insights, and continues to be read and appreciated during Romanticism, although the aesthetic and poetic preferences of the time may elevate poets like Hafez or Khayyam above him. For example, in the final quarter of the 19th century, the rise of a new literary poetics brought Hafez and, particularly, Khayyam to the forefront, while Sa'di's prominence somewhat diminished.

As Yohannan (1985) and Dabashi (2015) note, some of Sa'di's verses became widely recited during Iran's occupation by the Allies, serving effectively as propagandistic slogans. According to Dabashi, the translation of Iranian and Eastern works played a pivotal role in transforming European Enlightenment from a localized scholasticism to a broader, global humanism.

4. Conclusion

In summary, the numerous translations, adaptations, and interpretations of Sa'di's complete works and selected pieces in Europe, particularly in England, underscore his enduring influence. Remarkably, most of these works were printed in India, where *Gulistan* and *Bustan* emerged as foundational texts for teaching Persian to both Indians and the English. These comprehensive translations and numerous partial adaptations demonstrate Sa'di's growing popularity among English audiences.

The attention to Sa'di, which began three centuries after his death with André du Ryer's first French translation in 1634 during the post-Renaissance Enlightenment era, continued for another three centuries

across major European countries. During the 17th and 18th centuries—the Age of Neoclassicism and Rationalism—Sa'di's works remained widely read and celebrated.

As Dabashi, drawing heavily on Yohannan, argues, the universal humanism embedded in Sa'di's translated works is a defining feature that distinguishes Persian literature from other literary traditions, particularly English literature. This unique quality has contributed to the lasting appeal and significance of Persian classics, making Sa'di a timeless figure in global literary history.

References {In Persian}

- Alavi, B. (1984). "On the German translations of Gulistan and Bostan". *Irannameh*, 12, 682-686. (in Persian)
- Hadidi, J. (1992). From Sa'di to Aragon: The Influence of Persian Literature on French Literature. Tehran: Markaz-e Nashr-e Daneshgahi.
- Horri, Abolfazl (2019). "The Role of Translation as a System in the Literary Movement of the Constitutional Era in Light of the Polysystem Theory." *Comparative Literature* (Academy), 9 (2), 22–42.
- Horri, Abolfazl (2023a). "The Emergence of Pre-Constitutional Literary Tradition Through the Polysystem Theory." *Studies in Language and Translation*, 56 (2), 181–210.
<https://doi.org/10.22067/lts.2023.79724.1169>
DOI: 10.22067/lts.2023.79724.1169.
- Horri, Abolfazl (2023b). "The Real Sa'di and the Hidden Sa'di in the Preface to Gulistan." *Persian Language and Literature of Tabriz*, 76 (248), 103–113.
<http://doi.org/10.22034/perlit.2024.55548.3455>.
- Hosseini, M. (2017). Literary Movements of the World. Tehran: Fatemi.
- Jahānpur, F. (1984). "Sa'di and Emerson". *Irannameh*, 12, 690-704.
- Masse, H. (1991). Sa'di: A Study. (M. H. Mahdavi Ardebili & G. H. Yousefi, Trans.). Tehran: Tous Publications.
- Nafisi, S. (1963). History of Poetry and Prose in Iran and the Persian Language, until the End of the Tenth Century AH (2nd ed.). Tehran: Foroughi Bookstore.
- Oliayi-Nia, H. (2019). Sa'di and Johnson: Two discordant kindred spirits (A comparative study of
- Ravānfardhādi, A. (1991). "Three and a half centuries of Sa'di studies in the West based on the translations of Golestan and Bostan". In *Zikr-e Jamil-e Sa'di: A collection of articles on the 800th anniversary of Sa'di* (Vol. 2, pp. 175-196). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
- Rypka, J. (1983). Persian literature during the Seljuk and Mongol periods (Y. A. Ajand, Trans.). Tehran: Nashr-e Gostaresh.
- Servat, M. (2011). An introduction to literary schools (3rd ed.). Tehran: Elm Publications.
- Yohannan, J. D. (2006). The expanse of Persian poetry in England and America (Translated and researched by A. Tamimdari). Tehran: Rozane.
- Zarrinkoob, A. (1990). Sa'di's Sweet Tale. Tehran: Sokhan.

References {In English}

- Baghal-Kar, V. E. T. (1981). Images of Persia in British Literature from the Renaissance through the Nineteenth Century (Doctoral dissertation). Bowling Green State University.
- Bayly, C. A. (1994). "Returning the British to South Asian history: The limits of colonial hegemony". *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 17(2), 1-25.
- Bayly, C. A. (1996). Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870. Cambridge University Press.

- Brancaforte, E. (2017). "Persian Words of Wisdom Travel to the West: Seventeenth-Century European Translations of Sa'di's Gulistan". *Daphnis*, 45, 450-472.
- Cohn, B. S. (1996). *Colonialism and its form of knowledge: The British in India*. Princeton University Press.
- Dabashi, H. (2015). *Persophilia: Persian Culture on the Global Scene*. Harvard University Press.
- Even-Zohar, I. (1978). *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv University.
- Fisher, M. H. (2019). "Conflicting Meanings of Persianate Culture: An Intimate Example from Colonial India and Britain". In N. Green (Ed.), *The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca* (pp. 225-259). University of California Press.
- Jabbary, A. (2022). "a'di's Gulistan in British India: A Provocation". In P. Shabani-Jadidi, P. J. Higgins, & M. Quay (Eds.), *The Routledge Handbook of Persian Literary Translation* (pp. 131-142). Routledge.
- Pirnajmuddin, H. (2002). *Orientalist Representation of Persia in the Works of Spenser, Marlowe, Milton, Moore and Morier* (Doctoral dissertation). Birmingham University.
- Rastegar, K. (2019). "Gulistan: Sublimity and the Colonial Credo of Translatability". In M. Booth (Ed.), *Migrating Texts: Circulating translations around the Ottoman Mediterranean* (pp. 300-318). Edinburgh University Press.
- Yohannan, J. D. (1985). "Persian Literature in Translation," in Ehsan Yarshater (Ed.), *Persian Literature* (pp. [page numbers]). State University of New York Press.

پذیرش سعدی در انگلستان: تبیین حضور سعدی از رهگذر ترجمه‌های مستشرقان در سده هجدهم و نوزدهم*

ابوالفضل حری✉

۱. دانشیار مطالعات ترجمه، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و زبان‌ها، دانشگاه اراک، اراک، ایران. رایانامه: horri2004tr@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:	مقاله پژوهشی
اهداف: این مقاله، زمینه‌های پذیرش و حضور سعدی در انگلستان عصر نئوکلاسیسم را از منظر ترجمه‌های مستشرقان کمپانی هند شرقی تبیین و تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد چگونه این مستشرقان به معرفی سعدی و پذیرش آثار او در جامعه انگلیسی کمک کرده‌اند.	تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹
روش‌شناسی: تحلیل عمدتاً بر روش توصیفی-تبیینی استوار است.	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۱۶
یافته‌ها: سعدی و دیگر شاعران ایرانی با ویژگی‌های جهانی و انسان‌محور آثار خود، توانستند در دوره‌های مختلف تاریخ اروپا، به‌ویژه دوران روشنگری و رمانتیسم، تأثیرگذار باشند. همچنین، مقاله به نقش فارسی‌دوستی در تحولات تاریخی غرب اشاره می‌کند و تأکید دارد غرب از فارسی‌دوستی به‌مثابه ابزاری برای بازتعریف هویت و گذار از اسکولاستیک به انسان‌گرایی بهره برده است. در این فرایند، ترجمه آثار فارسی به زبان‌های غربی نقش اساسی در انتقال مفاهیم انسان‌محور و غیرمسیحی ایفا کرده است.	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۹
نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهند انسان‌گرایی جهانی، ویژگی خاص آثار ترجمه‌شده فارسی، به‌ویژه سعدی، است و همین ویژگی باعث تمایز آثار فارسی از دیگر آثار ادبی، به‌ویژه ادبیات انگلیسی، شده است.	تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵
	کلیدواژه‌ها:
	ترجمه‌های مستشرقان،
	نظام‌گان ادبی،
	تبادل فرهنگی،
	انسان‌گرایی جهانی،
	گلستان سعدی

*استناد: حری، ابوالفضل. (۱۴۰۳). پذیرش سعدی در انگلستان: تبیین حضور سعدی از رهگذر ترجمه‌های مستشرقان در سده هجدهم و نوزدهم. نشریه ادبیات تطبیقی، ۱۶ (۳۱)، ۸۹-۱۰۶.

<http://doi.org/10.22103/jcl.2025.24190.3784>

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

بحث حضور نویسندگان یک زبان و فرهنگ در زبان و فرهنگ دیگر از جمله حوزه‌های جذاب و پیچیده ادبیات تطبیقی محسوب می‌شود که به شیوه‌های گوناگون صورت می‌پذیرد. بر اساس یکی از این شیوه‌ها، ترجمه به مثابه ابزاری است که امکان ارتباط و تاثیرگذاری میان فرهنگ‌ها را فراهم می‌آورد. شگردهای ترجمه مستقیم و غیرمستقیم از جمله مهم‌ترین راه‌های حضور نویسندگان در دیگر فرهنگ‌ها به شمار می‌آید. سعدی، از جمله اولین شاعران ایرانی است که آثارش بسیار زود پا به کشورهای اروپایی گذاشت. گرچه گفته می‌شود سعدی در دوران حیات خود به کشورهای اروپایی سفر نکرده است، اما آثار سعدی به طرز گسترده از رهگذر ترجمه‌های مختلف به زبان‌های اروپایی، به این فرهنگ‌ها قدم گذاشت. اولین بار در سال ۱۶۳۴، آندره دوریه سعدی را به زبان فرانسوی ترجمه کرد و پس از آن، ترجمه‌های متعددی از آثار او به آلمانی، هلندی، لاتین و سرانجام انگلیسی منتشر شد. این ترجمه‌ها از آن زمان تا به امروز به‌ویژه در اروپا، تأثیرات فرهنگی قابل توجهی برجای گذاشته‌اند. سعدی، به دلیل توجه ویژه به طیف گسترده‌ای از موضوع‌ها و بن‌مایه‌های انسانی و اخلاقی، همچنین با درک عمیق از طبیعت و سرشت انسان، توانسته است بیش از سه سده در اروپا حضوری پررنگ و کارآمد پیدا کند و آثارش با ارواح زمانه‌ها و دوره‌های مختلف از عصر روشنگری در سده هفدهم تا عصر خردگرایی در سده هجدهم و عصر رمانتیسم در سده نوزدهم هماهنگ و سازگاری نشان بدهد.

این مقاله به‌طور خاص به حضور سعدی در انگلستان در نیمه دوم سده هجدهم و نیمه اول سده نوزدهم می‌پردازد و به‌ویژه بر ترجمه‌های مستشرقان کمپانی هند شرقی تمرکز دارد. این مستشرقان که عمدتاً در هندوستان حضور داشتند، تلاش می‌کردند با یادگیری و ترجمه آثار فارسی، به‌ویژه آثار سعدی، راه‌هایی به درون فرهنگ و زندگی هندوان بگشایند تا بدین وسیله زمینه‌های حضور خود را در این سرزمین‌ها پررنگ کنند. در این مقاله، پس از معرفی آثار مرتبط، کوشش می‌شود از منظر نظریه نظامان پیشنهادی اون زوهر، که به تحلیل‌های ساختاری و گفتمانی در متون مختلف می‌پردازد، زمینه‌های حضور سعدی در انگلستان عصر نئوکلاسیسم به شیوه‌ای توصیفی و تبیینی بررسی و تحلیل شود. هدف این است که نشان داده شود چگونه مستشرقان کمپانی هند شرقی به پذیرش سعدی به جامعه انگلستان یاری رسانده‌اند و چگونه این ترجمه‌ها در روند گسترش حضور فرهنگی و ادبیات فارسی در غرب نقش ایفا کرده‌اند.

۱-۲. پیشینه پژوهش

درباره پذیرش و حضور سعدی در دو فرهنگ مبدأ و مقصد، مقاله‌ها و منابعی در دسترس است که به مرتبط‌ترین آن‌ها اشاره خواهد شد. از زمان انتشار اولین تصحیح گلستان به دست دکتر قریب در ۱۳۱۱؛ تا برگزاری اولین کنگره سعدی‌شناسی در ۱۳۱۶؛ تا انتشار تصحیح فروغی در ۱۳۱۸؛ تا چاپ مقاله‌های متعدد در مجلات ادواری؛ تا اظهارنظرهای سنجش‌گرانه افرادی مانند بهار، همایی، دشتی، رضازاده شفق، بختیاری، نفیسی، یغمایی، صفا، زرین کوب، حمیدی، محجوب، خطیبی، یوسفی و جز این‌ها؛ تا برگزاری دومین کنگره در ۱۳۶۴؛ انتشار برخی تک‌نگاری‌ها (زرین کوب ۱۳۷۹؛ و مؤیدی ۱۳۷۸ از میان دیگر آثار)؛ و بالاخره تأسیس مرکز سعدی‌شناسی در شیراز، بحث درباره سعدی و آثار وی در نظامان ادبی فارسی مطرح بوده است. درباره جایگاه سعدی در نظامان ادبی اروپایی و انگلیسی هم برخی تک‌نگاری‌ها (ماسه ۱۳۶۹؛ یوحنا ۱۳۸۶؛ حدیدی ۱۳۷۱؛ جوادی ۱۳۹۶؛ اولیایی نیا ۱۳۹۸ از میان دیگران) و مقاله‌ها (علوی ۱۳۶۴؛ روان‌فرهادی ۱۳۶۹؛ جهان‌پور ۱۳۶۴؛ مؤیدی ۱۳۸۷) در دسترس است.

در ارتباط با ترجمه آثار کلاسیک ایران در فرهنگ‌های اروپایی و خصوصاً فرهنگ و زبان انگلیسی، چند نکته شایان ذکر است. اول اینکه، فرهنگ و زبان انگلیسی خیلی در ارتباط مستقیم و سراسر با فرهنگ و زبان فارسی نبوده است و جز برخی مراوده‌های سیاسی و تجاری که علی‌الخصوص در عصر چارلز اول و با ورود برادران شرلی به ایران همراه بوده (جوادی، ۱۳۹۶)، مراوده‌ای دیگر به‌ویژه از جنس تعامل فرهنگی میان بریتانیا و ایران برقرار نبوده و تا سده هجدهم و نوزدهم نشانی از ترجمه آثار فارسی به زبان انگلیسی در دسترس نیست، گرچه شاعران و نویسندگان و به‌خصوص نمایش‌نامه‌نویسان انگلیسی از رنسانس به این سو به بازنمایی تصویر یا تصاویری از ایران و فرهنگ ایرانی ممزوج با آموزه‌های اسلامی در آثار خود اشاره کرده‌اند که شرح آن در برخی تک‌نگاری‌ها از جمله یوحنا (۱۳۸۵) و جوادی (۱۳۹۶) و برخی رساله‌های منتشر نشده از جمله بغل کار (۱۹۸۱) و پیرنجم‌الدین (۲۰۰۲) آمده است. به نظر می‌رسد این تصویرنگاری از فرهنگ ایرانی متأثر از برداشت‌ها و تفسیرهای باشد که نویسندگان از رهگذر ترجمه‌های آثار ایرانی به دیگر زبان‌ها یا به‌طور ویژه از سفرنامه‌ها به‌دست آورده‌اند.

دوم اینکه، ترجمه آثار فارسی به انگلیسی در نه محیط فرهنگی خود بریتانیا، بلکه در هندوستان مستعمره و تحت سلطه بریتانیا رخ می‌دهد که با تأسیس کمپانی هند شرقی (۱۸۷۴-۱۶۰۰) آغاز می‌شود. از این رو، مستشرقان این کمپانی در تلاش برای برگرداندن آثار فارسی، در واقع می‌خواستند راه‌هایی برای تعامل و به همین نسبت، نفوذ بیشتر در نظام اداری و سیاسی و فرهنگی هند پیدا کنند؛ چه در کنار زبان‌های

سانسکریت و زبان‌های بومی شبه جزیره هند مثل زبان بنگالی، زبان فارسی تا به اندازه زیاد، زبان رسمی دربار هندیان محسوب می‌شد و هندیان، بسیاری از مکاتبات اداری و رسمی و فرهنگی خود را از طریق زبان فارسی انجام می‌دادند و آثار مکتوب فارسی، جزو منابع اصلی نظام آموزشی هندوستان به‌ویژه در «مدارس» محسوب می‌شد (بیلی ۱۹۹۴، ۱۹۹۶؛ جباری ۲۰۲۲؛ فیشر ۲۰۱۹؛ رستگار ۲۰۱۹). درواقع، چون زبان فارسی، جزو زبان‌های کلاسیک در هندوستان محسوب می‌شد، مستشرقان کمپانی هند شرقی بسیار ترغیب و حمایت می‌شدند که این زبان را هم بیاموزند تا بتوانند آثار و مکتوبات اداری و رسمی هند را به زبان انگلیسی ترجمه کنند. بنابراین، آثار کلاسیک فارسی جزو اولین آثاری بود که در دستور کار کمپانی برای ترجمه شدن به انگلیسی قرار گرفت (بنگرید به کوهن ۱۹۹۶) که به تفصیل از نقش زبان فارسی به مثابه زبان سیاست هندوان سخن گفته است). از این رو، گمان می‌رود هدف پنهان پس پشت برگرداندن آثار کلاسیک فارسی به انگلیسی، در اصل اهدافی استعماری برای نفوذ بیشتر بریتانیا بر هندوستان باشد که در عمل نیز این اتفاق رخ می‌دهد: زبان انگلیسی جایگزین زبان فارسی می‌شود. با این حال، این واقعیت را هم نباید از خاطر دور نگه داشت که بسیاری از مستشرقان از جمله ویلیام جونز ملقب به «جونز ایرانی» (یوحنان ۱۳۸۵) به‌واقع دوستدار فرهنگ ایرانی بودند و به این فرهنگ عشق می‌ورزیدند. به‌همین سبب، جداسازی اهداف استعماری از فارسی‌دوستی مستشرقان کمپانی هند شرقی کاری بس دشوار یاب است. واقعیت این است که اگر این فارسی‌دوستی نبود، ممکن بود بسیاری از آثار شاعران کلاسیک فارسی از جمله حافظ، سعدی، مولوی، نظامی، عطار، خیام، جامی، منوچهری، انوری و فردوسی، از میان دیگران، به زبان‌های اروپایی و به‌خصوص انگلیسی ترجمه نشوند. نیک پیدا است که ترجمه این آثار بر بسیاری از فرهنگ‌های اروپایی تأثیری ژرف برجای گذاشت و سبب گردید نویسندگان اروپایی آثاری درخور و ستایش‌برانگیز بر اساس آثار فارسی خلق کنند.

سوم اینکه، این جایگزینی ممکن است به این سبب اصلی هم باشد که نظام فرهنگی و گفتمان غالب در هندوستان سده نوزدهم، گویی به سبب تنوع فرهنگی نیاز داشت که با دنیای بیرون از شبه‌جزیره نیز ارتباط برقرار کند و به‌نظر می‌رسد زبان فارسی، زبانی جهان‌شمول برای این برقراری ارتباط نباشد. از جمله دلایل مترتب بر جهان‌شمول نبودن زبان فارسی می‌تواند به این چهار نکته اشاره کرد: اول، در سده نوزدهم، با ورود امپراتوری بریتانیا به هند، زبان انگلیسی به‌مثابه زبان اداری و آموزشی معمول شد. این جایگزینی نه فقط به‌دلیل تنوع فرهنگی، بلکه به‌مثابه نظامی فرهنگی و گفتمان غالب در هندوستان انجام شد، که ارتباطات بین هند و دیگر قاره‌ها را تسهیل کرد. دوم، تاریخچه طولانی تبادلات فرهنگی و تجاری بین هندوستان و دیگر مناطق جهان نشان می‌دهد زبان فارسی، اگرچه در برخی دوره‌ها در مقام زبان ادبی و فرهنگی به‌خدمت درآمده، اما به‌دلیل محدودیت‌های جغرافیایی و فرهنگی، قادر نبوده ارتباطات جهانی را به‌اندازه زبان انگلیسی، آسان‌یاب کند. سوم، با پیشرفت علم و فناوری و تأثیرات فرهنگی، زبان انگلیسی به‌مثابه زبان علمی و بین‌المللی در هند با اقبال عامه روبرو شد، چهارم، فارسی، مانند بسیاری از زبان‌های دیگر، محدودیت‌هایی از جمله تفاوت‌های ساختاری و نبود معیارهای بین‌المللی در برقراری ارتباطات جهانی دارد که زمینه را برای استفاده عمومی‌تر از زبان انگلیسی فراهم می‌کند. در عین حال، چنان‌که جابری هم می‌گوید استعمار بریتانیایی، اگر ویرانگر و مخرب بود به‌سبب خوی استعمارطلبی و استثمارکنندگی بود نه به‌سبب اینکه بریتانیایی بود (جباری، ۲۰۲۲: ۱۳۲). از این رو، بررسی جایگاه سعدی در فرهنگ بریتانیایی سده نوزدهم، نیاز به تأمل و ژرف‌اندیشی بیشتر دارد و این جایگاه باید به‌طور همه‌جانبه و در کنار سایر مؤلفه‌های سیاسی و تاریخی و اجتماعی و فرهنگی و مناسبات میان هندوستان و بریتانیا دیده شود. در این مقاله، گوشه‌ای از این جایگاه بررسی می‌شود.

۱-۳. روش پژوهش

این مقاله با رویکردی کیفی-تبیینی و با استفاده از تحلیل اسناد و مدارک کتابخانه‌ای، نقش سعدی در گسترش تأثیرات فرهنگی او در انگلستان طی قرون هجدهم و نوزدهم را بررسی می‌کند. هدف اصلی پژوهش، پاسخ به دو پرسش زیر است:

الف. چگونه سعدی از سوی جامعه غربی، به‌ویژه در انگلستان، پذیرفته شده است؟

ب. چرا سعدی توانسته است در مقام نمادی فرهنگی در طول تاریخ اروپا پذیرفته شود؟

برای پاسخ به این پرسش‌ها، داده‌های تحلیلی پژوهش از میان مهم‌ترین منابع و آثار پژوهشی مرتبط با سعدی‌شناسی، چه در ایران و چه در خارج از ایران، انتخاب شده‌اند. این منابع، که در حوزه‌های ادبیات تطبیقی و مطالعات فرهنگی معتبر شناخته می‌شوند، بستری برای تحلیل دقیق‌تر و جامع‌تر این موضوع فراهم می‌آورند. فرایند کار نیز بدین شرح است:

ابتدا، جایگاه سعدی در نظام‌گان ادب کلاسیک فارسی بررسی می‌شود. این بخش با استناد به آرای برخی از صاحب‌نظران صورت می‌گیرد که بر والامرتبه بودن سعدی در نظام ادبی کلاسیک تأکید دارند.

سپس، پذیرش سعدی در نظام‌گان ادبی غرب مورد بحث قرار می‌گیرد، با تمرکز بر اینکه چگونه سعدی از طریق ترجمه‌های مستشرقان در این نظام حضور یافته و به پذیرش درآمده است. در نهایت، به پذیرش سعدی در سنت ادبی انگلستان از طریق بررسی یکی از قطعات منتخب او اشاره می‌شود، که نشان‌دهنده تأثیر او در این سنت است.

۲. یافته‌های پژوهش

۲-۱. جایگاه سعدی در نظام‌گان ادب کلاسیک فارسی

بحث درباره جایگاه والای سعدی در نظام‌گان ادب کلاسیک فارسی را بسیاری از صاحب‌نظران و پژوهشگران و ادیبان و ناقدان از زوایا و مناظر گوناگون مطرح کرده‌اند: از استاد قریب گرفته که اولین تصحیح کلیات سعدی را در ۱۳۱۱ منتشر کرد تا بسیاری دیگر از پژوهشگران که در مقاله‌ها و تئنگاری‌های خود به ویژگی‌های ادبی و هنری آثار سعدی اشاره کرده‌اند. در اینجا، فقط به یکی دو اظهارنظر بسنده می‌شود. ربیکا (۱۳۶۴) سعدی را یکی از محبوب‌ترین شاعران اخلاقی ادبیات فارسی می‌داند که چهره‌ای عبوس ندارد، بلکه بشاش و خوش‌مشرب است که کورسویی از بذله‌گویی شیطنت‌آمیز هم دارد (ربیکا، ۱۳۶۴: ۱۰۱).

نفیسی (۱۳۶۳) نیز معتقد است سعدی بزرگ‌ترین شاعر ایران و جهان است که تاکنون هیچ‌کس در زبان فارسی به روانی و لطف و سادگی و شیوایی و انسجام و فصاحت و فریندگی الفاظ او شعر نگفته است و به هر زبانی ترجمه شود، از زیبایی آن کاسته نمی‌شود و به‌همین سبب در تمام دنیا معروف شده و در سلک بزرگان فرزند آدمی درآمده است (نفیسی، ۱۳۶۳: ۲۰۱). ماسه (۱۳۶۹) نیز معتقد است پندهای اخلاقی خود را در قالب حکایات بازگو می‌کند:

سعدی مانند لوکرس یا وینی شاعری فیلسوف نیست. سعدی شاعری است که تعلیم اخلاق می‌دهد، تعلیم‌دهنده اخلاق به معنی دقیق کلمه، یعنی مصنفی است که رسوم، عادات، افعال و خلیات معاصران خود را مطالعه می‌کند: از همه این مشاهدات و مطالعات ناگزیر بعضی اندیشه‌های عمومی خود به‌خود به‌دست می‌آید. اما این اخلاق، بیش از هر چیز حائر جنبه عملی است و در وهله اول باید همین جنبه عملی اخلاق سعدی را در نظر گرفت. سعدی پیش از آن که انسان را به‌ذاته مورد مطالعه قراردهد، به موضع‌گیری وی در مورد هم‌نوعان می‌نگرد: خطاها و عیب‌ها را می‌بیند و دور از هر انتقاد نیشدار - سعدی به‌ندرت هجو و طعن به‌کار می‌برد - می‌کوشد در اشعار خود آداب و قواعد بهتری را پیشنهاد کند. (ماسه، ۱۳۶۹: ۱۶۸)

باین‌حال، دباشی (۲۰۱۵) سعدی را اخلاق‌گرایی می‌داند که به آینه تمام‌نمای مردم بدل شده است و مردم آنچه را می‌باید ببینند و آنچه را تمایل دارند ببینند، یک‌جا در سعدی می‌بینند (دباشی، ۲۰۱۵: ۵). دباشی این اولویت کنش ادبی بر کنش سیاسی و وجه شاعرانگی بر وجه سیاسی را اصلی راهبردی در درک تاریخ از رهگذر تخیل ادبی می‌داند: سعدی مثل اعلای انسانیت در ادب فارسی است (همان). دباشی جمع‌بندی می‌کند امتزاج زندگی‌نامه سعدی با ذهنیتی اخلاق‌گرا که سعدی داشت، به‌همراه آثار منثور و منظومی که برجای گذاشت، نوعی چندزبانگی ادبی ایجاد کرد که باختین آن را تخیل مکالمه‌ای می‌نامد که متعاقباً خود را در سرشت ترکیبی زبان متشکل از نظم و نثر سعدی ظهور و بروز می‌دهد (همان‌جا، با اندکی تغییر).

وانگهی، سعدی فقط در نظام‌گان ادب کلاسیک فارسی جایگاه برتر ندارد، در نظام‌گان برخی کشورهای شرقی و غربی نیز جایگاه والا دارد. اولین حضور سعدی در نظام‌گان ادبی شبه‌قاره هند در دوره گورکانیان است که عصر رواج زبان و ادبیات فارسی و جایگزینی زبان انگلیسی به جای فارسی در عصر تسلط انگلیسی‌ها است (جوادی ۱۳۹۶).

۲-۲. پذیرش سعدی در نظام‌گان ادبی غرب

چنان‌که فهرست مهم‌ترین برگردان‌های گلستان و بوستان به زبان‌های اروپایی و به‌ویژه فرانسوی و آلمانی و انگلیسی از یک سو، و بسامد بالای شمارگان چاپ‌ها و تجدیدچاپ‌ها از دیگر سو نشان می‌دهد، سعدی به‌ویژه از عصر رنسانس به این سو، از پخواننده‌ترین نویسندگان شرقی در بلاد غربی بوده است، چه برای نمونه، گلستان بیش از شش صد بار در کشورهای اروپایی تجدید چاپ شده و هر ترجمه هم چندین بار به طبع رسیده (زرین‌کوب، ۱۳۷۹: ۱۰۴). جدا از اینکه، در این چندین سده، صاحب‌نظران و اندیشمندان بسیاری از غرب درباره سعدی و مقام شعر و شاعری و جایگاه وی در مقام معلم اخلاق و تساهل و تسامح و جز این‌ها سخن گفته‌اند.

محض نمونه، گارسن دوتاسی (Garcin de Tassy) به نقل از زرین کوب، همان‌جا) گفته است که سعدی یگانه نویسندهٔ غیراروپایی است که نزد مردم اروپا شهرت دارد. یا چنان‌که ماسه می‌گوید تناسب عقل و تخیل که هر ذوق سلیم آن را می‌پسندد، سعدی را به شاعری جهانی بدل کرده است. از این بیان‌ها کامل‌تر این گفتهٔ ارنست رنان (به نقل از زرین کوب، همان‌جا) است که سعدی را «یکی از اروپائیان» دانسته است (تأکید، افزوده شده)، چه وقتی سعدی را می‌خوانیم گویی با نویسندگانی اخلاقی از روم یا منتقدی بذله‌گوی در سدهٔ شانزدهم سروکار داریم.

باربیه دومنار (Barbier de Meynard همان‌جا) نیز لطف طبع سعدی را با هوراس، سهولت بیان وی را با آوید، روحیهٔ انتقادی وی را با فدر، قریحهٔ بذله‌گویی وی را با رابله، و سادگی سعدی را با لافونتن هم‌ارز دانسته است: «در ارکستر سعدی، نغمه‌های شورانگیز آنا کرئون با آواز هوراس درمی‌آمیزد؛ فقط سعدی از بی‌بقایی دنیا و ناپایداری جاه و جلال این دنیا سخن نمی‌گوید، هوراس نیز این معنی را می‌پرورد؛ همان اندرزی را که گلی خوش‌بوی در حمام به سعدی می‌دهد، عطردانی خالی از عطر در رهگذری به فدر الهام می‌کند». دیگر اشاره نمی‌کنیم که چه تأثیری ژرف سعدی بر برخی شاعران اروپایی یکی دو سدهٔ گذشته به‌ویژه در عصر رمانتیک از جمله گوته در آلمان (نک به مؤیدی ۱۳۷۸) یا امرسون در آمریکا (نک به جهان‌پور ۱۳۶۴) برجای گذاشته است. برخی نیز از شباهت راسلاس اثر ساموئل جانسون، شاعر نئوکلاسیک انگلیسی، و گلستان سعدی سخن گفته‌اند (اولیایی نیا ۱۳۹۸).

در مجموع، صریح اندیشمندانی چون گارسن دوتاسی، ماسه، و ارنست رنان درباره تأثیر سعدی، و مقایسه او با شاعران بزرگ غربی نظیر هوراس و لافونتن، نشان از جهانی بودن پیام‌های سعدی دارد. تأثیر او بر ادبیاتی همچون آثار گوته، امرسون، و ساموئل جانسون نیز گویای نفوذ ژرف اندیشه‌های او در فرهنگ و ادبیات غربی است. این پذیرش گسترده، نه تنها معرف ویژگی‌های جهان‌شمول اندیشه‌های سعدی است، بلکه نشان‌دهنده قدرت ادبیات فارسی در پیوند دادن سنت‌های شرقی و غربی و تقویت نظام‌های ادبی و فرهنگی فراتر از مرزهای جغرافیایی و زمانی است.

با این حال، سوای این اقبال عام و خاص به سعدی و آثار وی، به نظر می‌رسد لازم باشد از منظر جایگاهی که سعدی در سپهر اندیشگانی و نظام و سنت غربی پیدا کرده، پذیرش سعدی در غرب را نیز به معاینه درآوریم. البته، پذیرش سعدی در سنت غربی و به‌ویژه نظام ادبی انگلیسی که محل توجه اصلی این مقاله است، سوای پذیرش کلی نویسندگان ایرانی، هرچند به دلائل تاریخی و فرهنگی و اجتماعی و طبع و پسندهای دوره‌های مختلف، از جمله فردوسی، خیام، مولوی، حافظ، جامی و نظامی و به طریق اولی، پذیرش کلی سنت ادبی ایران از اواخر سدهٔ هفدهم به این سو در اروپا، نخواهد بود و لازم است در مجالی دیگر، از نگاهی همه‌جانبه‌تر جایگاه نظام ادبی ایرانی در سنت و نظام ادبی غربی به‌ویژه در دو سدهٔ هجدهم و نوزدهم بررسی شود.

۲-۳. جایگاه سعدی در نظام‌گان ادبی غرب

ایتامار اون-زوه‌ر (۱۹۷۸) معتقد است ادبیات مبدأ به سه دلیل عمده، ممکن است پذیرای ادبیات مقصد باشد: ادبیات مقصد جوان و روبه‌رشد و تحول است و نیاز دارد با ترجمهٔ آثار از سایر زبان‌ها، تقویت شود؛ ادبیات مقصد خلأها و ضعف‌هایی دارد و مترصد است از رهگذر ترجمه، آن خلأها را بپوشاند؛ ادبیات مقصد در سیر تکاملی خود با نوعی بحران روبه‌رو می‌شود و با توسل به ادبیات ترجمه‌شده، می‌کوشد این بحران را پشت سر بگذارد (همان، ۴۷)، با اندکی تغییر). حال، برخلاف آنچه اون-زوه‌ر می‌گوید، توجه به سعدی به این دلیل نبود که سنت ادبی انگلستان، جوان بود و برای بسط و گسترش خود به آثار ترجمه‌شده نیاز داشت، چه این سنت، شاعرانی بس والا را در دامن خود پروریده بود و از حیث شعر و شاعری و نویسندگی در اوج بود؛ به این دلیل هم نبود که سنتی کم‌مایه یا میان‌مایه و سست بود، و ضعف‌ها و گسست‌هایی داشت که نیاز داشت از طریق ادبیات ترجمه‌شده، آن‌ها را جبران کند؛ دورانی خیلی بحرانی را هم طی نمی‌کرد که نیاز داشته باشد با توسل به ادبیات ترجمه‌شده این بحران را پشت سر بگذارد. با این حال، اگر نئوکلاسیسم را سنگ بنا و شالودهٔ بنیادین عصر خرد در سدهٔ نوزدهم محسوب کنیم، به نظر می‌رسد بتوانیم تبیین کنیم چرا ادبیات حکمی و تعلیمی سعدی با اصول و قواعد این مکتب سر سازگاری دارد و چرا سعدی از این حیث به پذیرندهٔ جامعهٔ اروپایی درآمده است.

واقع این است که سنت و نظام‌گان ادبی اروپایی و انگلیسی، سعدی را در طرز رفتار و عادات و شیوه‌های نویسندگی بسیار به الگوهای باب پسند خود یعنی نویسندگان یونان و روم کلاسیک نزدیک و شبیه می‌دید. در عمدهٔ اظهارنظرهایی که اندیشمندان انگلیسی یا اروپایی دربارهٔ سعدی گفته‌اند، به نوعی به شباهت سعدی با شعرای کلاسیک یونان و روم از جمله هوراس و فدر اشاره و گاه از این شباهت و همانندی بیش از اندازه هم اظهار تعجب و تحیر کرده، و گاه هم به‌سان ادوارد گیبون (به نقل از یوحنا، ۱۳۸۵: ۵۵) بی‌توجهی آشکار به فرم و آداب مرسوم سخن در ادبیات مشرق زمین را به باد انتقاد گرفته‌اند.

از این‌رو، گمان می‌رود سعدی از جمله نویسندگان ایرانی است که در نگاهی کلی و با اندکی تسامح، باب طبع و ذوق طیف گسترده‌ای از جامعه اروپایی، از اواخر رنسانس در سده شانزدهم تا عصر روشنگری در سده هفدهم تا عصر خرد و نئوکلاسیسم در سده هجدهم و عصر رمانتیسم در سده نوزدهم بوده است (بنگرید به یوحنا ۱۹۸۵: ۴۷۹؛ دباشی ۲۰۱۵ از میان سایر منابع). یوحنا معتقد است که هر عصر و دوره به نوعی نشان و مهر خود را بر نویسندگان ایرانی برجای گذاشته است (یوحنا، ۱۹۸۵: ۴۷۹). البته، این پذیره‌آمدن به یک وضع و حالت نبوده و چونان خط‌سیری داستانی، دارای آغاز و میانه و اوج بوده و با افت‌وخیزهای زیاد هم همراه بوده است. به‌نظر می‌رسد گیرایی و جذابیت سعدی در فرانسه آغاز شده باشد و کنش خیزان این گیرایی به سایر کشورها رسیده باشد. هنگامی که پای سعدی از طریق هندوستان به انگلستان باز می‌شود، خط‌سیر هم به میانه خود نزدیک می‌شود، و توجه و گیرایی و تأثیرگذاری و تأثیرپذیری سعدی در انگلستان به اوج خود می‌رسد و از انگلستان به آمریکا راه می‌یابد و بر شاعران استعلاء‌گرای آمریکایی از جمله امرسون و دیگران تأثیر می‌گذارد.

برانکافورته (۲۰۱۷) معتقد است گلستان سعدی به سبب تعلق داشتن به ادبیات تعلیمی که در سده هفدهم رواج داشت، باب طبع خوانندگان اروپای مدرن قرار گرفت (برانکافورته، ۲۰۱۷: ۴۷۰). از آنجا که گلستان در رده کتاب‌های پند و نصیحت و اخلاق در قالب «به‌گویی» و «به‌گزینی» قرار می‌گرفت و راهنمایی‌های کاربردی و راهگشا ارائه می‌کرد، افراد و مخصوصاً افراد بورژوا تمایل داشتند که برای بالا رفتن از نردبان ترقی اجتماعی به این نوع کتاب‌ها توسل جویند تا بیاموزند که در دیار باید چگونه رفتار و عمل کنند (همان‌جا). از این نظر، گلستان، سرچشمه‌ای سرشار از پندهای عملی و مثل‌ها محسوب می‌شد که در کتابی کم‌حجم گرد آمده بود و در عمده فرهنگ‌های اروپایی کارایی داشت. برانکافورته معتقد است گلستان نه فقط به افراد معمولی بلکه به حاکمان نیز یاری می‌کرد که بیاموزند چگونه به طرزی کارآمد حکومت‌رانی کنند و از این حیث گلستان در رده کتاب‌های موسوم به «سیرالملوک‌ها» نیز قرار می‌گیرد (همان، ص. ۴۷۱).

عمده این توجه به سعدی و آثار وی در گذار سنت ادبی انگلستان از عصر خرد و نئوکلاسیسم به عصر رمانتیسم صورت می‌گیرد. بحث درباره اصول و آموزهای این دو مکتب ادبی در حیطه این مقاله نمی‌گنجد (بنگرید به ثروت ۱۳۹۰؛ و حسینی ۱۳۹۶ برای آشنایی جزئی‌تر با این مکتب‌ها). با این حال، اگر در نظر بگیریم تعلیمی و مفید بودن، چنان‌که سر فیلیپ سیدنی در رساله شاعری خود گفته، دو ویژگی بنیادین آثار ادبی مکتب نئوکلاسیسم محسوب است، درخواهیم یافت چرا توجه به سعدی و آثار وی که علی‌التحقیق ذیل ادبیات حکمی و تعلیمی جای می‌گیرد، این اندازه با اقبال مترجمان و نویسندگان و خوانندگان در انگلستان عصر خردورزی روبه‌رو می‌شود. از این حیث، به‌نظر می‌رسد سعدی مثل اعلاء و تجسم شرقی عمده اصول و مبانی هنر و ادب کلاسیک باشد که عمدتاً ریشه در آثار یونان و روم باستان دارند. اگر کلاسیک‌ها بر «وضوح» و «سادگی» و «ایجاز بلیغ» و «وحدت‌های سه‌گانه» و «کاربرد تمثیل» و «حقیقت‌مانندی» و «محاکات انسان و جهان» و «پیروی از عقل و اخلاق» تأکید می‌کنند، حکایات گلستان و اشعار بوستان، تجسم همین ویژگی‌ها از زبان انسانی شرقی است که خود معلم اخلاق و حکمت و توصیه به تساهل و تسامح و معتقد به رعایت وضوح و سادگی و تقارن و تمثیل و حکایت است و می‌کوشد تقلید از طبیعت بیرونی و سرشت درونی انسان را فراموش نکند. از این لحاظ به باور یوحنا (۱۳۸۵) سعدی به دلیل گرایش به ادبیات تعلیمی و سبک هجوآمیز، به‌خوبی با نبوغ عصر خردگرایی مطابقت دارد (یوحنا، ۱۳۸۵: ۵۷).

وانگهی، اگر در نظر بگیریم جهان‌شمولی یکی از محوری‌ترین اصول آثار کلاسیک است (اولیایی‌نیا، ۱۳۹۸: ۳۱)، درخواهیم یافت حکایات گلستان و بوستان فارغ از ابعاد زمانی و مکانی و تاریخی وقوع رخدادها، و اینکه تا چه اندازه از حیث تاریخی صحت دارند، یا چه اندازه از سعدی واقعی صادر شده‌اند یا سعدی نویسنده‌محور و راوی (نک به حری، ۱۴۰۲)، برای همه انسان‌ها در همه فرهنگ‌ها دلنشین و خواندنی خواهد بود؛ چه سعدی توجه به طبیعت و خصلت‌های مشترک ابنای بشر را سرلوحه آثار خود قرار داده است. براون (۱۳۶۶) از این جهان‌شمولی سعدی به «جامعیت» سعدی یاد می‌کند: «در آثار سعدی، مطالب مطابق ذوق هر عالی و دانی و عارف و عامی دیده می‌شود... نوشته‌های سعدی ذره‌جهانی است از مشرق زمین... بی‌دلیل نیست که از شش قرن و نیم پیش تا کنون، هر جا زبان فارسی تدریس می‌شود، نخستین کتاب، آثار سعدی است.» (براون، ۱۳۶۶: ۲۳۴).

۲-۴. پذیرش سعدی در سنت ادبی انگلستان

جدا و مهم‌تر از برگردان انگلیسی گلستان و بوستان به زبان‌های اروپایی و از جمله انگلیسی، حضور حکایات گلستان و اشعار بوستان در آثار نویسندگان اروپایی و به‌طریق‌اولی و مرتبط با این مقاله، نویسندگان انگلیسی‌زبان است. چنان‌که ابتدا یوحنا (۱۳۸۵) و سپس صفاری (۱۳۵۷) اشاره می‌کنند جوزف آدیسون (J. Adison) اولین نویسنده انگلیسی‌زبان است که تمثیل «یکی قطره باران» از بوستان را در یکی از مقاله‌های مجله هفتگی /سپکتیتور (Spectator) (ش. ۲۹۳: ۲۶۴) خود با عنوان «تمثیل فارسی قطره آبی که به مروارید مبدل گردید» (۱۷۱۱-۱۷۱۲)

ذکر می‌کند (ص. ۱۹۴). ادیسون در پایان مقاله خود که درباره خوشبختی و بدبختی و مسائل مرتبط بحث می‌کند، به این حکایت تمثیلی از ادبیات فارسی اشاره می‌کند، اما به احتمال نمی‌داند که از بوستان سعدی است:

A Drop of Water fell out of a Cloud into the Sea, and finding itself lost in such an Immensity of fluid Matter, broke out into the following Reflection: 'Alas! What an insignificant Creature am I in this prodigious Ocean of Waters; my Existence is of no Concern to the Universe, I am reduced to a Kind of Nothing, and am less then the least of the Works of God.' It so happened, that an Oyster, which lay in the Neighbourhood of this Drop, chanced to gape and swallow it up in the midst of this its humble Soliloquy. The Drop, says the Fable, lay a great while hardning in the Shell, 'till by Degrees it was ripen'd into a Pearl, which falling into the Hands of a Diver, after a long Series of Adventures, is at present that famous Pearl which is fixed on the Top of the Persian Diadem.

قطره‌ای باران از ابر به دریا می‌افتد و هنگامی که خود را در میان امواج سرکش دریا سرگشته و گم‌گشته می‌بیند، زبان به شکایت می‌گشاید که: دریا که چه موجودی بی‌اهمیتی من هستم که در این اقیانوس بی‌کران فرود آمده‌ام؛ هستی‌ام در چشم جهان هیچ اهمیت ندارد و به موجودی فانی بدل شده‌ام که کم‌ترین اهمیت را در میان خلقت خداوند دارد. در این اثنا، صدفی که در همان نزدیکی است، قطره باران را در خود جای می‌دهد. قطره باران در داخل صدف، به مرواریدی بدل می‌گردد که به دست صیادی می‌افتد و پس از سفرهای بسیار در تاج پادشاه پارس خودنمایی می‌کند.

این حکایت در آغاز باب چهارم بوستان آمده که درباره تواضع و فروتنی است:

یکی قطره باران ز ابری چکید	خجل شد چو پهنای دریا بدید
که جایی که دریاست من کیستم؟	گر او هست حقا که من نیستم
چو خود را به چشم حقارت بدید	صدف در کنارش به جان پرورید
سپهرش به جایی رسانید کار	که شد نامور لؤلؤ شاهوار
بلندی از آن یافت کاو پست شد	در نیستی کوفت تا هست شد

(بوستان، باب چهارم، یوسفی، ص. ۱۰۰)

سعدی این حکایت را به‌مثابه تمثیلی برای بیان تواضع آدمی و سرکشی شیطان ذکر می‌کند و در ابیات آغازین به آفرینش آدمی از خاک و شیطان از آتش اشاره می‌کند و بعد برای تبیین این موضوع، تمثیل قطره باران را شاهد مثال ذکر می‌کند. به‌نظر می‌رسد اشاره به لؤلؤ شاهوار، اشاره به جایگاه رفیع آدمی است که از پی تواضع و تسلیم به خداوند حاصل آمده است. گمان می‌رود ادیسون این حکایت را از سفرنامه شاردن اخذ کرده باشد (یوخنان، ۱۳۸۵: ۳۱). شاردن در سفرنامه خود پس از توصیف خانه میرزا رضی که از اخلاف خواجه نصیر طوسی است، این ابیات بوستان را مزین بر یکی از دیوارهای اتاق می‌بیند (همان).

بعدها، ویلیام جونز (۱۷۹۴-۱۷۴۶) که در حال فراگیری زبان عربی است، ترجمه ادیسون از حکایت «یکی قطره باران» را به عربی برمی‌گرداند اما هنگامی که به‌خوبی زبان فارسی را هم فرا می‌گیرد و کتاب دستور زبان فارسی را می‌نویسد، این قطعه را به لاتین برمی‌گرداند. همچنین، ادیسون در شماره ۲۸۹ همین مجله، داستان درویش و ابراهیم ادهم را از مجلس چهارم از مجالس پنج‌گانه سعدی ذکر می‌کند. یکصد سال بعد، بنجامین فرانکلین این داستان را فصلی از تورات معرفی می‌کند، اما در نهایت، مشخص می‌شود اصل این داستان از سعدی است (یوخنان، ۱۳۸۵: ۳۱). توجه به سعدی در انگلستان تا بدان اندازه فزونی می‌یابد که ادوارد پالمیر می‌کوشد در پاسخ به غزلی از سعدی با این مطلع «گر کسی سرو شنیده‌ست که رفته‌ست این است/ یا صنوبر که بناگوش و برش سیمین است» غزلی بسراید:

ساقیا فصل بهار و گه فر نزدیک است	گر غنیمت شمری وقت غنیمت این است
بعد از این از من و تو خلق حکایت گویند	آنچه افسانه که از کوه‌کن و شیرین است
دام دل‌ها نبود گر سر زلفت ز چه رو	حلقه در حلقه و خم در خم و چین در چین است
سپهرش به جایی رسانید کار	که شد نامور لؤلؤ شاهوار
بلندی از آن یافت کاو پست شد	در نیستی کوفت تا هست شد

در جواب غزل حضرت سعدی پالمیر، غزلی گفته که شایسته صد تحسین است (آربری ۱۹۴۸: ۲۹، به نقل از جوادی ۱۳۹۶: ۳۱۸). وانگهی، فقط ادیسون و جونز و پالمیر نیستند که از سعدی تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم پذیرفته‌اند، ادوین آرنولد (E. Arnold) نیز در اثر منظوم خود با نام سعدی در باغ، ترجمه‌ای اقتباسی از باب سوم بوستان، در عشق و مستی و شور، به دست داده است که جوادی (۱۳۹۶) آن را

به‌اختصار معرفی کرده است. همچنین، به‌نظر می‌رسد بیش از همه، ساموئل جانسون در نگارش کتاب *راسلاس* متأثر از گلستان سعدی باشد که اولیایی‌نیا (۱۳۹۸) در تحقیقی درخور بدان پرداخته است.

درمجموع، چنان‌که از ترجمه‌های متعدد و اقتباس‌ها و برداشت‌های مختلف از آثار کامل و منتخب سعدی در اروپا و مخصوصاً انگلستان پیداست که جملگی در هندوستان به چاپ رسیده‌اند، گلستان و بوستان از اولین آثار کلاسیک فارسی است که برای آموزش زبان فارسی به هندوان و انگلیسی‌ها بدان رجوع می‌کنند و همین ترجمه‌های کامل و اقتباس‌های جزئی متعدد از آثار سعدی است که «بیش از پیش از توفیق سعدی نزد مردم انگلیس» خبر می‌دهد (صفاری، ۱۳۵۷، ص. ۱۹۵). توجه به سعدی که سه سده پس از مرگ سعدی با اولین ترجمه فرانسوی آن‌دره دوریه در ۱۶۳۴ آغاز می‌شود که عصر روشنگری پسرانسانس است، تا سه سده بعد در عمده کشورهای اروپایی ادامه می‌یابد که سده هفدهم و هجدهم یعنی عصر نئوکلاسیسم و خردورزی است، آثار سعدی همچنان پررونق است و خواننده دارد و «صیت سخشن در افواه» اروپائیان «افتاده و قصب‌الجیب حدیش همچون شکر می‌خورند و رقعۀ منشآتش چون کاغذ زر می‌برند».

با این حال، جدا از سازگاری آثار سعدی با اصول و قواعد نئوکلاسیسم که سبب گردید نویسندگان اروپایی و انگلیسی از آثار سعدی تأثیر بپذیرند، ممکن است مستشرقان یا کارگزاران نظام‌گان ادبی انگلستان به دلائلی جز آنچه اون-زوه‌ر پیشنهاد کرده، به ترجمه آثار شرقی و به طریق اولی گلستان و بوستان دست زده باشند.

۲-۵. جایگاه سعدی از هندوستان تا اروپا

چنان‌که گفته شد سعدی، شاعر ایرانی سده هفتم هجری، از جمله چهره‌هایی است که هم در شرق و هم در غرب عالم مطرح بوده است. در نگاهی کلی، سعدی دو حضور پررنگ در جوامع شرقی و غربی داشته است. اولین حضور پررنگ سعدی در خارج از زادگاهش به هندوستان در دوره گورکانیان هند تا پیش از استیلای استعمارگرانه انگلستان مربوط می‌شود. دیگری حضور سعدی در دوره استعماری انگلستان و جایگزینی زبان انگلیسی به‌جای فارسی است.

در دوره حکمرانی بیش از سه سده گورکانیان و به‌ویژه در دوره اکبر که زبان فارسی، زبان رسمی اداری بوده، شاعران ایرانی، به‌ویژه سعدی، حضوری پررنگ در دربار سیاسی و اداری و به‌صورت ویژه مراکز آموزشی داشته و بیش از سایر آثار، گلستان را در «مدارس» هند تعلیم می‌داده‌اند و خاص و عام، حکایاتی از این کتاب را از بر داشته و می‌خوانده‌اند. پس از زوال گورکانیان و استیلای انگلستان بر ارکان سیاسی و فرهنگی هندوستان و گسترش کمپانی هند شرقی در خاور نزدیک و دور، از جمله کتاب‌های معروف که دیده مستشرقان را به خود جلب کرده است، کتاب *گلستان* سعدی بوده است. دلائل اینکه چرا *گلستان* تا این حد در میان مستشرقان انگلیسی محبوب بوده، در هاله‌ای از ابهام است، اما به‌نظر می‌رسد از جمله راهکارهای نقوذ انگلیسی‌ها در نظام اداری و فرهنگی هند، یکی ترجمه آثار مهم و برجسته و دوران‌ساز در هند بوده است. گمان می‌رود انگلیسی‌ها برای شناخت هرچه بهتر نظام اندیشگانی هندوان از یک سو، و رواج فرهنگ و زبان انگلیسی از سوی دیگر، تصمیم گرفته‌اند عمده آثار رسمی و برجسته رایج در مراکز دیوانی و اداری و آموزشی هند را به انگلیسی ترجمه کنند. از آنجا که کتاب *گلستان* برای مدت‌های مدید، یگانه کتاب مدرسی و دیوانی هندوان بوده و حکمرانان مسلمان گورکانی به این کتاب علاقه وافر داشته‌اند، مستشرقان کمپانی هند شرقی در صدد برآمده‌اند ضمن یادگیری زبان فارسی، آثار برجسته این زبان از جمله آثار سعدی و حافظ و مولوی و نظامی و جامی و جز این‌ها را به زبان انگلیسی ترجمه کنند. به‌نظر می‌رسد اولین گام اساسی را در این زمینه ویلیام جونز با تألیف کتاب دستور زبان فارسی برمی‌دارد.

درست است سعدی ابتدا در عصر روشنگری در سده هفدهم در اروپا و به‌طریق‌اولی، فرانسه و آلمان و هلند زبانزد می‌شود، در ربع آخر سده هجدهم است که توجه به سعدی از اروپا به انگلستان معطوف می‌شود و در این عطف توجه، ویلیام جونز، مستشرق انگلیسی، نقش اساسی ایفا می‌کند. جونز که لغت‌شناسی چندزبانه و در یادگیری زبان‌های مهم، خبره بود و استعدادی شگرف داشت (دبازی ۲۰۱۵)، در اولین گام کوشید نشان بدهد زبان فارسی، ریشه هندواروپایی دارد و از این حیث، یادگیری زبان فارسی، آموختن شاخه‌ای از زبان‌های «غربی» است و اصلاً زبان فارسی، زبانی غربی است تا شرقی! از این رو، به‌نظر می‌رسد از حیث زبان‌شناسی تاریخی و درزمانی، جونز زمینه پذیرش زبان فارسی را در میان روشنفکران و به‌ویژه مستشرقان پدید آورد که نگران یادگیری زبان فارسی نباشند، چه اگر این زبان را بیاموزند، راه دوری نرفته‌اند و شاخه‌های از زبان‌های غربی را آموخته‌اند. همچنین، با حمایت این کمپانی، انبوهی دیگر از کتاب‌های آموزشی مرتبط با زبان فارسی منتشر گردید که گرچه وجه آموزشی و مدرسی داشتند، خوانندگان خود را با سرشناس‌ترین شاعران و نویسندگان ایرانی مثل سعدی و حافظ و فردوسی آشنا می‌کردند و از این رو، فکر و اندیشه ایرانی به زبان انگلیسی خیلی زود در میان انگلیسی‌زبانان رواج یافت و بعدها، نویسندگان انگلیسی همین فکر و اندیشه را به صورت گوناگون اقتباس و تقلید کردند. از این رو، از منظر نظریه نظام‌گان که بنگریم، زبان انگلیسی گرچه

نه جوان بود و نه ضعیف و سست و بحران زده، از اندیشه‌های انسان خواهانه و اصول اخلاقی و آموزه‌های اندیشگانی ایرانی طرفی بر بست و بیش از پیش، نظام‌گان ادبی خود را تقویت کرد و بر غنای شکلی و محتوایی سنت ادبی خود افزود.

از یک سو، چنان‌که نشان داده شد، زبان و ادبیات فارسی و به‌ویژه آثار سعدی که مثل اعلای ادبیات حکمی و تعلیمی محسوب می‌شوند، بیش از دیگر آثار شاعران ایرانی، خود را با اصول و قواعد مکتب نئوکلاسیسم سازگار و هم‌خوان نشان داد؛ اصول و قواعدی که ملهم از آثار یونان روم باستان بودند و بسیاری از شاعران و نویسندگان این سده، نویسندگان یونانی و رومی را سرمشق و الگوی خود قرار می‌دادند و همه اصول زیبایی‌شناختی و هنری خلق و نقد آثار ادبی را در همین اصول و قواعد می‌جستند. از این رو، وقتی آثار شاعران ایرانی از جمله گلستان و بوستان را هم‌راستا و هم‌خوان با این اصول و قواعد دیدند، بیش از پیش به آثار ایرانی گرایش یافتند، چه دریافتند آنچه در آثار یونانی و رومی مظهر تناسب و هماهنگی و ایجاز و وضوح و سادگی و جز این‌ها تلقی می‌شوند، از خامه شاعرانی مثل سعدی نیز برون تراویده است. البته، همسان پنداشتن نویسندگان ایرانی با الگوهای یونانی و رومی فقط به سبب قواعد و اصول زیبایی‌شناختی نبود، بلکه چنان‌که یوحنا (۱۹۸۵) و به طرز مفصل‌تر و دقیق‌تر، دباشی (۲۰۱۵) تبیین کرده‌اند، غربیان هرچه بیشتر در آثار شرقی به دیده تأمل می‌نگریستند، نه شرقیان که خود را می‌دیدند، چه می‌توانستند به عیان ردپای فرهنگ و زبان ایرانی را در مآثر و منابع و کتب مذهبی خود ببینند؛ دریافتند چگونه در منابع مذهبی از حضور کوروش در بابل و نجات یهودیان سخن گفته شده؛ یا اینکه پارسیان در نزد یونانیان و منابع یونانی چه جایگاهی دارند و اینکه چگونه پارسیان از دیرباز تاریخ در فرهنگ و تاریخ غربی حضوری پررنگ داشته‌اند (بنگرید به جواد (۱۳۹۶) که به تفصیل از حضور ایرانیان در عهد عتیق و در نمایش‌نامه‌های یونانی سخن گفته است؛ یا دباشی (۲۰۱۵) که حضور ایرانیان را به تفصیل در منابع مذهبی و نمایشی غربی بررسی و تبیین کرده است.

از دیگر سو، چون آثار فارسی از رهگذر فرهنگ هندی در اختیار مستشرقان قرار گرفته، بدیهی است مستشرقان، چنان‌که یوحنا (۱۹۸۵) تبیین می‌کند، آثاری را برای ترجمه‌شدن برگزینند که رواج و تداول بیشتر در فرهنگ هندوان داشته است. از این رو، ابتدا، جامی را ترجمه می‌کنند که شاعر محبوب هندوان بوده است و در جایگاهی برتر از مولانا و نظامی قرار داشته است، یا اینکه ترجیح می‌دهند پندنامه عطار را ترجمه کنند تا آثار عرفانی عطار را و بالاخره اینکه، ترجیح می‌دهند گلستان و بوستان را ترجمه کنند که آثاری حکمی و تعلیمی هستند و کمتر مثلاً غزلیات سعدی را ترجمه کنند. درواقع، مستشرقان ترجیح می‌دهند آثاری را برای ترجمه شدن برگزینند که با روح زمانه و عصر زندگی خود سازگاری و هم‌خوانی داشته باشد، و چون نئوکلاسیسم روح زمانه و عصر خردگرایی از ربع آخر سده هجدهم تا میانه سده نوزده و پیش از رواج رمانتیسم است، طبیعی است آثاری از شمار گلستان و بوستان و شاهنامه بیشتر با طبع و ذوق زمانه سازگاری نشان می‌دهد تا مثلاً غزلیات حافظ و به‌ویژه، رباعیات خیام. از همین روست که در این سده، گلستان و بوستان چندین و چندبار ترجمه می‌شوند و برخی ترجمه‌ها نیز چندین بار تجدید چاپ می‌شوند. طرفه اینکه، به قدری روح تناسب، وقار و متانت، تهذیب، اخلاق‌مداری و رعایت اعتدال و میانه‌روی در این عصر رواج دارد که محض نمونه، مترجمان انگلیسی گلستان ترجیح می‌دهند برای تبعیت از روح زمانه، بسیاری از تابوها و محرمان حکایات گلستان به‌ویژه در باب پنجم را جابه‌جا و تعدیل یا حذف کنند تا بتوانند ترجمه‌ای باصلاح‌مذهب‌تر و پاکیزه‌تر در اختیار خوانندگان انگلیسی‌زبان قرار بدهند.

دیگر اینکه، درست است روح زمانه در سده هجدهم متأثر از خردباوری و خردمحوری است، تعیین خط دقیق برای تمایز این عصر با عصر پیشین یعنی روشنگری و عصر پسین یعنی رمانتیسم در دسترس نیست؛ یعنی، چنان نیست که مثلاً تعیین کنیم چه زمانی عصر روشنگری تمام می‌شود و چه زمانی عصر خردمحوری آغاز؛ یا چه زمانی عقل و خرد، جای خود را به احساس و عاطفه می‌دهند. این نبود مرزبندی دقیق از جمله محدودیت‌های مطالعه و بررسی آثار ادبی است. از این رو، تعیین تاریخ دقیق تغییر و تحولات ادبی و گذار مکتب‌ها و ژانرها، فقط برای سهولت کار بررسی است و به‌واقع، چنان نیست که مثلاً سال ۱۸۳۲ را پایان عصر خردمحوری و آغاز عصر رمانتیسم بدانیم، چه تحولات ادبی یک‌شبه و دفعتاً پدید نمی‌آیند. در عین اینکه، جای دادن نویسندگان در چارچوب‌های خشک و انعطاف‌ناپذیر مکتب‌ها و جنبش‌ها نیز کاری نه ممکن و نه محققانه است. از این رو، شاعری مثل سعدی به سبب ویژگی‌های جهان‌شمولی که در آثار خود عیان کرده، هم در عصر روشنگری به دیده می‌آید؛ هم در عصر خردباوری بر صدر می‌نشیند؛ و هم در عصر احساس‌گرایی، همچنان خواننده دارد و خوانده می‌شود، هرچند به سبب رواج نوعی تازه از زیبایی‌شناسی و بوطیقای ادبی، ممکن است آن‌چنان که محض نمونه، حافظ و به‌ویژه خیام را در ربع پایانی سده نوزدهم بر صدر می‌نشانند و به معاینه در می‌آورند، سعدی را بر صدر نشانند و نخوانند، اما این سخن بدین معنا نیست که سعدی دیگر به دیده نمی‌آید و رقعۀ منشآتش به کاغذ زر نمی‌برند، بلکه چنان‌که یوحنا (۱۹۸۵) خاطر نشان می‌کند و دباشی (۲۰۱۵) نکته یوحنا را تصریح می‌کند، برخی ابیات سعدی در دوره اشغال ایران توسط متفقین بر افواه مردم جاری است و به مثابه شعاری پروپاگاندایی، کارآمد عمل می‌کند. از این منظر به تعبیر دباشی (۲۰۱۵)، اروپائیان، از فارسی‌دوستی (Persophilia) به مثابه ابزاری کارآمد برای نشان دادن گذار سریع

ذهنیت تاریخی خود استفاده می‌برند: اروپائیان برای بازتعریف خود در گذار تاریخی، فارسی‌دوستی را جزو تغییرات و تحولات تاریخی محسوب می‌کنند. درواقع، فارسی‌دوستی به آینه‌ای رنگارنگ بدل می‌شود که اروپائیان خود را چنان‌که می‌خواهند می‌بینند؛ نه اینکه بخواهند آن «دیگری» را ابداع کنند، بلکه می‌خواهند خود را بارها و بارها باز-ابداع و نوسازی کنند. دباشی معتقد است شاعران ایرانی و در کل اندیشه‌وران غیراروپایی، جهانی را در برابر چشمان اروپائیان می‌گشایند که از آنچه مسیحیت و نظام مدرسی خشک مسیحی در عصر روشنگری ارائه می‌داد، جذاب‌تر و چشم‌نوازتر است و با پیوند سنت یونانی و رومی به سنتی انسان‌محور، جهانی بس متمایز از اسکولاستیسم مسیحی را ترسیم می‌کند (همان، با اندکی تغییر). از این رو، باز به تعبیر دباشی، ترجمه آثار ایرانی و شرقی، این نقش محوری را ایفا کردند که روشنگری اروپایی را از اسکولاستیسم محلی به انسان‌محوری جهانی گذار دهند (همان‌جا). درمجموع، دباشی که عمده مطالب خود را از یوحنا به عاریه گرفته، معتقد است انسان‌گرایی جهانی، یگانه خصیصه آثار ترجمه‌شده فارسی به انگلیسی است و همین ویژگی است که آثار فارسی را از سایر آثار ادبی به‌ویژه انگلیسی زبان متمایز کرده است.

۳. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در مجموع، سعدی، شاعر قرن هفتم هجری، به‌عنوان یکی از چهره‌های برجسته ادبیات فارسی، تأثیری عمیق در شرق و غرب داشته است. گلستان و بوستان به‌عنوان نمونه‌های برجسته ادبیات حکمی و تعلیمی، نقشی کلیدی در ترویج زبان فارسی در هند و انگلستان ایفا کرده‌اند. در دوره گورکانیان هند، این آثار به بخشی از آموزش رسمی تبدیل شدند و پس از زوال گورکانیان، مستشرقان کمپانی هند شرقی با ترجمه این آثار به انگلیسی، زمینه‌ساز پذیرش ادبیات فارسی در انگلستان شدند. از این حیث، پذیرش سعدی در انگلستان، طبق نظر اون-زوه‌ر، به دلیل جوانی یا ضعف ادبیات انگلیسی نیست، بلکه به دلیل سازگاری آثار سعدی با اصول نئوکلاسیسم است. همچنین، سعدی در طرز بیان و مضامین، با نویسندگانی چون هوراس و فدر مقایسه‌شدنی است. گلستان سعدی به دلیل ارائه پندهای کاربردی و اخلاقی، محبوب خوانندگان بورژوازی اروپایی محسوب است. آثار سعدی نمونه‌ای برجسته از وضوح، سادگی، ایجاز، تمثیل، و اخلاق‌گرایی است که با اصول نئوکلاسیسم هماهنگی دارد. از این حیث، سعدی، مثل اعلای هنر و ادب کلاسیک در قالب شرقی به شمار می‌آید. در کل، سعدی به دلیل اخلاق‌گرایی، تعلیمی بودن، و جهان‌شمولی آثارش، توانسته است در نظام ادبی غرب جایگاه ویژه‌ای پیدا کند و از مرزهای فرهنگی و تاریخی فراتر رود. بااین‌حال، هنوز پای برخی مسائل در میان است که لازم است در مجالی دیگر به آن‌ها نیز پرداخته شود. چگونه می‌توان با اتکا به برگردان آثار فارسی، شواهد و قرائنی متنی برای مثلاً سازگاری متون فارسی با روح زمانه‌های مختلف اروپایی دست‌وپا کرد؟ نویسندگان اروپایی چگونه و با چه کیفیت، از آثار فارسی تقلید یا اقتباس کرده‌اند؟ سعدی به‌جز در انگلستان در سایر کشورها از جمله آمریکا نیز پذیرفته شده است. حضور سعدی در آمریکا چگونه بوده است؟ پرسشی اندک عجیب و طعنه‌آمیز: اگر انگلستان، هندوستان را اشغال نمی‌کرد و زبان انگلیسی را جایگزین زبان فارسی نمی‌کرد، آیا ممکن بود آثار فارسی ترجمه‌شده به دست مستشرقان، به جهانیان معرفی شوند؟ این پرسش البته، تناقض‌آمیز و طعنه‌آمیز است: فارسی برای اینکه به جامه انگلیسی درآید، باید جایش را به زبان انگلیسی بدهد تا از رهگذر این جایگزینی، به دیده جهانیان درآید! دیگر نکته طرفه اینکه، اگر فارسی را مستشرقان نمی‌آموختند، آیا ممکن بود بعدها بهترین و کامل‌ترین تاریخ زبان و ادبیات فارسی را مستشرقی به اسم ادوارد براون بنویسد؟ طرفه نکته دیگر اینکه، عمده پژوهشگرانی که به نوعی درباره زبان و ادبیات فارسی سخن گفته‌اند، افرادی بوده‌اند که یا در کشورهای اروپایی دانش آموخته‌اند و زبان دوم‌شان، یکی از زبان‌های اروپایی است، یا اینکه مدتی را در آن کشورها رحل اقامت افکنده‌اند و در آن دیارها درباره زبان فارسی تحقیق کرده‌اند! درواقع، برای آموزش و ترویج زبان و ادبیات فارسی، دانش‌آموخته یکی از زبان‌های رایج اروپایی هستند. نکته آخر و نه البته کم اهمیت اینکه، اگر امروزه درباره زبان ادبیات ملی سخن می‌گوییم، این زبان و ادبیات ملی ریشه در فرهنگ ایرانی دارد یا به‌سبب هم‌خانوادگی با زبان‌های اروپایی، ریشه‌ای غیرایرانی؟ البته، این پرسش‌ها همچنان تسلسل دارند.

کتابنامه

- اولیایی نیا، هلن. (۱۳۹۸). سعدی و جانسون: دو ناهمزمان همدل (بررسی تطبیقی گلستان سعدی و راسلاس جانسون). تهران: نگاه معاصر.
- براون، ادوارد. (۱۳۶۶). تاریخ ادبیات ایران از فردوسی تا سعدی (ج. دوم). ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران: مروارید، ۲۰۹-۲۲۱، به نقل از سعدی نامه، ۲۳۴.
- ثروت، منصور. (۱۳۹۰). آشنایی با مکتب‌های ادبی. تهران: انتشارات علم.
- جهان‌پور، فرهنگ. (۱۳۶۴). «سعدی و امرسون». ایران‌نامه، سال ۱۲، صص. ۶۹۰-۷۰۴.
- جواد، حسن. (۱۳۹۶). تأثیر ادبیات فارسی در ادبیات انگلیسی. تهران: سمت.
- حدیدی، جواد. (۱۳۷۱). از سعدی تا آراگون: تأثیر ادبیات فارسی در ادبیات فرانسه. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- حری، ابوالفضل. (۱۳۹۸). «نقش ترجمه به مثابه نظام در نهضت ادبی مشروطه در پرتو نظریه نظام‌گان». ادبیات تطبیقی (فرهنگستان). دوره ۹، ش. ۲، صص. ۴۲-۲۲.
- حری، ابوالفضل (۱۴۰۲ الف). «برآمدن سنت ادبی پیشامشروطه از رهگذر نظریه نظام‌گان». مطالعات زبان و ترجمه، ش. ۲ (پای ۵۶)، صص. ۱۸۱-۲۱۰. DOI: 10.22067/lts.2023.79724.1169 <https://doi.org/10.22067/lts.2023.79724.1169>
- حری، ابوالفضل (۱۴۰۲ ب). «سعدی واقعی و سعدی مستتر در دیباچه گلستان». زبان و ادب فارسی تبریز. دوره ۷۶، ش. ۲۴۸، صص. ۱۰۳-۱۱۳. <http://doi.org/10.22034/perlit.2024.55548.3455>
- حسینی، مریم. (۱۳۹۶). مکتب‌های ادبی جهان. تهران: فاطمی.
- روان‌فرهادی، عبدالغفور. (۱۳۶۹). «سه‌ونیم قرن سعدی‌شناسی در غرب بر اساس ترجمه‌های گلستان و بوستان». در کتاب ذکر جمیل سعدی: مجموعه مقالات هشتصدمین سالگرد سعدی (ج. دوم)، ۱۳۷۳، ۱۷۵-۱۹۶. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ریپکا، یان. (۱۳۶۴). ادبیات ایران در زمان سلجوقیان و مغولان. ترجمه یعقوب آژند. چاپ اول. تهران: نشر گسترده.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). حدیث خوش سعدی. تهران: سخن.
- علوی، بزرگ. (۱۳۶۴). «اندر ترجمه گلستان و بوستان به زبان آلمانی». ایران‌نامه، دوره ۱۲، صص. ۶۸۲-۶۸۶.
- صفاری، کوکب. (۱۳۵۷). افسانه‌ها و داستان‌های ایرانی در ادبیات انگلیسی (در سده‌های هفدهم و نوزدهم میلادی تا سال ۱۸۵۹). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ماسه، هانری. (۱۳۶۹). تحقیق درباره سعدی. ترجمه محمدحسن مهدوی اردبیلی و غلامحسین یوسفی. تهران: توس.
- مؤیدی، حشمت. (۱۳۷۸). «گوته در آینه سعدی». ایران‌شناسی، س. ۱۱، ش. ۱، صص. ۳۶-۵۸.
- نفیسی، سعید. (۱۳۶۳). تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، تا پایان قرن دهم هجری، چاپ دوم. (؟ ج). تهران: کتابفروشی فروغی.
- یوحنا، جان دی. (۱۳۸۵). گستره شعر پارسی در انگلستان و آمریکا. ترجمه و تحقیق دکتر احمد تمیم‌داری. تهران: روزنه.

- Alavi, B. (1984). "On the German translations of Gulistan and Bostan". *Irannameh*, 12, 682-686. (in Persian)
- Baghal-Kar, V. E. T. (1981). Images of Persia in British Literature from the Renaissance through the Nineteenth Century (Doctoral dissertation). Bowling Green State University.
- Bayly, C. A. (1994). "Returning the British to South Asian history: The limits of colonial hegemony". *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 17(2), 1-25.

- Bayly, C. A. (1996). *Empire and Information: Intelligence Gathering and Social Communication in India, 1780-1870*. Cambridge University Press.
- Brancaforte, E. (2017). "Persian Words of Wisdom Travel to the West: Seventeenth-Century European Translations of Sa'di's Gulistan". *Daphnis*, 45, 450-472.
- Brown, E. G. (1987). *A Literary History of Persia from Firdawsī to Sa'dī* (Vol. 2). (G. H. Sadri Afshar, Trans.). Tehran: Marvarid, 209-221 in Sa'di Nameh, 234.
- Cohn, B. S. (1996). *Colonialism and its form of knowledge: The British in India*. Princeton University Press.
- Dabashi, H. (2015). *Persophilia: Persian Culture on the Global Scene*. Harvard University Press.
- Even-Zohar, I. (1978). *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv University.
- Fisher, M. H. (2019). "Conflicting Meanings of Persianate Culture: An Intimate Example from Colonial India and Britain". In N. Green (Ed.), *The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca* (pp. 225-259). University of California Press.
- Hadidi, J. (1992). *From Sa'di to Aragon: The Influence of Persian Literature on French Literature*. Tehran: Markaz-e Nashr-e Daneshgahi. (in Persian)
- Horri, A. (2019). "The Role of Translation as a System in the Literary Movement of the Constitutional Era in Light of the Polysystem Theory." *Comparative Literature* (Academy), 9 (2), 22-42.
- Horri, A. (2023a). "The Emergence of Pre-Constitutional Literary Tradition Through the Polysystem Theory." *Studies in Language and Translation*, 56 (2), 181-210. <https://doi.org/10.22067/lts.2023.79724.1169>. DOI: 10.22067/lts.2023.79724.1169.
- Horri, A. (2023b). "The Real Sa'di and the Hidden Sa'di in the Preface to Gulistan." *Persian Language and Literature of Tabriz*, 76 (248), 103-113. <http://doi.org/10.22034/perlit.2024.55548.3455>.
- Hosseini, M. (2017). *Literary Movements of the World*. Tehran: Fatemi. (in Persian)
- Jabbary, A. (2022). "a'di's Gulistan in British India: A Provocation". In P. Shabani-Jadidi, P. J. Higgins, & M. Quay (Eds.), *The Routledge Handbook of Persian Literary Translation* (pp. 131-142). Routledge.
- Jahānpur, F. (1984). "Sa'di and Emerson". *Irannameh*, 12, 690-704. in Persian
- Masse, H. (1991). *Sa'di: A Study*. (M. H. Mahdavi Ardebili & G. H. Yousefi, Trans.). Tehran: Tous Publications.
- Nafisi, S. (1963). *History of Poetry and Prose in Iran and the Persian Language, until the End of the Tenth Century AH* (2nd ed.). Tehran: Foroughi Bookstore. (in Persian)
- Oliayi-Nia, H. (2019). *Sa'di and Johnson: Two discordant kindred spirits* (A comparative study of Sa'di's Gulistan and Johnson's Rasselas). Tehran: Negah Moaser. (in Persian)
- Pirnajmuddin, H. (2002). *Orientalist Representation of Persia in the Works of Spenser, Marlowe, Milton, Moore and Morier* (Doctoral dissertation). Birmingham University.
- Rastegar, K. (2019). "Gulistan: Sublimity and the Colonial Credo of Translatability". In M. Booth (Ed.), *Migrating Texts: Circulating translations around the Ottoman Mediterranean* (pp. 300-318). Edinburgh University Press.
- Ravānfardhādi, A. (1991). "Three and a half centuries of Sa'di studies in the West based on the translations of Golestan and Bostan". In *Zikr-e Jamil-e Sa'di: A collection of articles on the 800th anniversary of Sa'di* (Vol. 2, pp. 175-196). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in Persian)
- Rypka, J. (1983). *Persian literature during the Seljuk and Mongol periods* (Y. A. Ajand, Trans.). Tehran: Nashr-e Gostaresh.

- Servat, M. (2011). *An introduction to literary schools* (3rd ed.). Tehran: Elm Publications. (in Persian)
- Yohannan, J. D. (1985). "Persian Literature in Translation," in Ehsan Yarshater (Ed.), *Persian Literature* (pp. [page numbers]). State University of New York Press.
- Yohannan, J. D. (2006). *The expanse of Persian poetry in England and America* (Translated and researched by A. Tamimdari). Tehran: Rozane.
- Zarrinkoob, A. (1990). *Sa'di's Sweet Tale*. Tehran: Sokhan. (in Persian)